

dr hab. Grzegorz Maciejewski, Prof. UE
Katedra Rynku i Konsumpcji
Kolegium Ekonomii
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
ul. 1-go maja 50
40-287 Katowice

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
magister Pauliny Trębskiej
pt. „Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich
gospodarstwach domowych”
Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego,
Warszawa 2019
Promotor prof. dr hab. Janina Sawicka
Promotor pomocniczy dr inż. Agnieszka Biernat - Jarka

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska ulokowana została w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse. Jest próbą usystematyzowania i uzupełnienia aktualnej wiedzy na temat przemian zachodzących w wiejskich gospodarstwach domowych w pierwszych dekadach obecnego stulecia. Opisuje znaczenie konsumpcji i samozaopatrzenia żywnościowego w gospodarstwach domowych dla nauk ekonomicznych, zwłaszcza w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju i ekologizacji konsumpcji. Identyfikuje czynniki i uwarunkowania samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych, a także przedstawia samoocenę wiejskich gospodarstw domowych w obszarze spożywania produktów żywnościowych pochodzących z własnej produkcji. Klasyfikuje i opisuje typy wiejskich gospodarstw domowych według kryterium stopnia powiązania z rolnictwem oraz korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego.

Ocena ważności i aktualności problematyki rozprawy

Samozaopatrzenie obok zakupów dokonywanych na rynku i spożycia społecznego jest jednym z głównych źródeł konsumpcji, a ponadto najstarszą formą pozyskania surowców i produktów w celu zaspokojenia potrzeb żywnościowych osób tworzących gospodarstwo domowe. Zjawisko samozaopatrzenia żywnościowego w gospodarstwach domowych w Polsce najczęściej występuje w wiejskich gospodarstwach domowych w tym w rodzinach

rolników i pracowników użytkujących gospodarstwa rolne. Taka sytuacja jest wynikiem wielowiekowej tradycji i ukształtowanych na przestrzeni lat wzorców konsumpcji w tych grupach gospodarstw domowych. Obecnie tradycje te i wzorce wzmacniane są przez widoczne w konsumpcji trendy samowytwarzania żywności na własne potrzeby, troski o zdrowie członków rodziny czy dbałości o stan środowiska naturalnego.

Decyzje podejmowane przez gospodarstwa domowe dotyczące produkcji żywności na własne potrzeby nie pozostają bez wpływu na strukturę i kondycję producentów artykułów żywnościowych, handel detaliczny żywnością, rynek pracy a w rezultacie i na całą krajową gospodarkę. Z tego też względu bardzo interesująco przedstawiają się zmiany obserwowane obecnie w Polsce w obszarze samozaopatrzenia gospodarstw domowych w artykuły spożywcze.

W tym kontekście wybór problematyki i tematu recenzowanej rozprawy doktorskiej uznać należy za właściwy i aktualny. Szersze przedstawienie przyczyn i zmian zjawiska samozaopatrzenia w artykuły żywnościowe, zwłaszcza poprzez identyfikację zachowań gospodarstw domowych w obszarze samozaopatrzenia żywnościowego, jak i czynników determinujących te zachowania, wsparte rozpoznaniem literaturowym i empirycznym, przyczynia się do wzbogacenia wiedzy oraz wypełnienia luki badawczej w tym obszarze, widocznej w literaturze przedmiotu.

Ocena układu i struktury pracy

Dysertacja doktorska magister Pauliny Trębskiej to obszerne studium o charakterze teoretyczno – empirycznym. Składają się na nie streszczenie w języku polskim i angielskim, pięć rozdziałów, podsumowanie obejmujące wnioski płynące z pracy oraz załączniki o charakterze źródłowym i metodycznym.

Część teoretyczną pracy tworzą trzy pierwsze rozdziały, w których zamieszczono aparat pojęciowy, tło problemowe podejmowanego tematu oraz metodykę badań samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych. Szeroko opisano gospodarstwo domowe, jego funkcje i potrzeby. Dokonano szeregu klasyfikacji tak samych gospodarstw domowych, jak i determinant warunkujących zachowania gospodarstw domowych. Dla uporządkowania dotychczasowej wiedzy dokonano także opisu miejsca i znaczenia teorii konsumpcji w naukach ekonomicznych, przedstawiono rodzaje i formy konsumpcji. Co zrozumiałe, wiele miejsca poświęcono zjawisku samozaopatrzenia żywnościowego ukazując je jako przykład konsumpcji naturalnej, wpisującej się w koncepcję zrównoważonego rozwoju,

obecnego w trendach konsumenckich. W części teoretycznej recenzowanej rozprawy przedstawiono również kwestię uwarunkowań samozaopatrzenia żywnościowego.

Część empiryczna dysertacji (rozdziały 4 i 5) przedstawia wyniki dwuetapowych badań podjętych przez Autorkę dysertacji. W pierwszej kolejności zostały zaprezentowane czynniki samozaopatrzenia żywnościowego i ich wpływ na kształtowanie się poziomu konsumpcji naturalnej w badanych gospodarstwach domowych. Dalej dokonano typologizacji wiejskich gospodarstw domowych według kryterium stopnia powiązania z rolnictwem i korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego. Przedstawiono także wyniki badań obejmujących ocenę kwestii samozaopatrzenia żywnościowego z perspektywy przedstawicieli badanych gospodarstw domowych.

Układ pracy, struktura podziału treści, kolejność rozdziałów i podrozdziałów jest właściwa, choć budzi pewne zastrzeżenia. Tok wywodów jest uporządkowany i poprawny. Poszczególne rozdziały są ze sobą logicznie powiązane. Wywód prowadzony jest od elementów wprowadzających ukazujących cele, metodykę i zakresy pracy przez zagadnienia teoretyczne, ukazujące aktualny stan wiedzy na temat podejmowanej w dysertacji problematyki, do empirii poszerzających wiedzę z zakresu teorii zachowań gospodarstw domowych oraz implikacji praktycznych w tym obszarze.

Za dyskusyjne uznać należy pozbawienie pracy wstępu i przeniesienie zagadnień wprowadzających do rozdziału pierwszego - „Zagadnienia wstępne”. Idąc dalej, podrozdział oznaczony jako 1.5 przedstawia tak naprawdę strukturę pracy a nie jej zakres. Niezrozumiałym dla mnie jest również zamieszczanie w formie podrozdziału podsumowania każdego z rozdziałów. W efekcie mamy kilka podsumowań i na końcu, w charakterze zakończenia jeszcze jedno, generalne podsumowanie stanowiące podsumowanie podsumowań. W mojej opinii tytuł rozdziału czwartego „Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w badanych wiejskich gospodarstwach domowych” powinien być inaczej sformułowany. W obecnej formie jest on niemal kopią tytułu pracy. Skoro zatem wszystko co istotne dla rozwiązania problemu naukowego zawartego w tytule rozprawy udało się zawrzeć w rozdziale czwartym, to po cała reszta pracy? Po scharakteryzowaniu przebadanych zbiorowości w podrozdziale 4.1. Autorka w podrozdziale 4.2 zamieszcza wyniki swoich analiz dotyczących czynników wpływających na kształtowanie się samozaopatrzenia żywnościowego gospodarstw domowych z całej Polski. To bardzo interesujące, ale jak się ma do tytułu rozdziału czwartego? Treść podrozdziału daleko wykracza poza obszar nakreślony tytułem rozdziału. Nie do końca też rozumiem tytuł podrozdziału oznaczonego jako 4.4. Autorka używa tam określenia „ (...) oraz czynników opisujących gospodarstwo domowe i jego otoczenie”. Dla mnie czynnik, to jedna z przyczyn

wywołujących jakiś skutek w wyniku oddziaływania na obiekt poddawany pomiarowi, a nie opisująca ten obiekt.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie podjętych rozważań, odniesienie się do postawionej hipotez badawczych, celów, a także wyartykułowanie szeregu wniosków płynących z przedstawionego materiału empirycznego.

Praca, wraz z bibliografią oraz załącznikami, liczy 246 stron, zawiera bardzo liczne tabele i rysunki, których w pracy jest łącznie aż 121. Większość z nich wzbogaca oraz porządkuje prowadzone rozważania i wywody naukowe, część jednak w pracy wydaje się być zbędna i powinna znaleźć się w aneksie źródłowym (np. Tabele 37-49). Literatura przedmiotu została dobrana właściwie, jest w pełni adekwatna do omawianej problematyki i obejmuje 174 pozycje zwarte i czasopiśmiennicze (w tym 12 w języku angielskim). W swej dysertacji Autorka skorzystała jedynie z kilku źródeł internetowych, co należy bardzo pochwalić. Dysertacja doktorska powinna być bowiem przygotowywana w oparciu o recenzowane publikacje zamieszczone w renomowanych czasopismach i monografiach naukowych. Liczba wykorzystanych pozycji jest wystarczająca, choć mogła by być większa. Niedosyt budzi zwłaszcza liczba pozycji anglojęzycznych, których w obszarze konsumpcji i zachowań gospodarstw domowych jest przecież bardzo wiele. Doktorantka wybrała jednak liczące się i ważne pozycje, co także należy docenić. Wprawdzie stopień ich wykorzystania w pracy bywa różny, jednak Autorka starała się rzetelnie dokumentować formułowane poglądy, oceny, sądy i wnioski, co znalazło odzwierciedlenie w licznych przypisach i powołaniach (łącznie jest ich 223). W swych wywodach i dociekaniach Autorka powinna jednak wykazywać się większą starannością. W pracy wiele jest literówek czy zdań, w których wyrazy nie są w sposób odpowiedni poodmieniane (np. s. 165, przedostatni akapit, zaczynający się w dodatku od liczebnika).

Reasumując, mimo zgłoszonych uwag, recenzowana praca zawiera wszystkie elementy, które w świetle obowiązujących wymogów powinna posiadać rozprawa doktorska. Ilość i problematyka rozdziałów jest poprawna. W pełni pozwoliła Autorce przedstawić temat i osiągnąć postawione w pracy cele. Uwzględniając zatem wymagania stawiane dysertacjom doktorskim stwierdzam, że od strony formalnej praca doktorska magister Pauliny Trębskiej je spełnia.

Ocena merytoryczna rozprawy

Rozdział pierwszy dysertacji ma charakter rozbudowanego, liczącego 27 stron wprowadzenia. Doktorantka przedstawiła w nim uzasadnienie wyboru podjętego tematu, przedsta-

wiła cel główny pracy i cele szczegółowe oraz wynikające z nich hipotezy badawcze. Opisała strukturę pracy oraz zapoznała czytelników z metodyką przeprowadzonych badań. Uznania godna jest duża rzetelność Doktorantki widoczna zwłaszcza w obszarze metodyki podjętych badań. Odbiorca pracy zostaje bardzo szczegółowo wprowadzony w obszar prowadzonych badań, w sposób doboru i pobrania prób badawczych, metod i narzędzi poboru informacji oraz analizy zgromadzonych danych. Mimo dużej wiedzy w tym zakresie, zachęcam jednak Autorkę do dalszych studiów metodycznych, tak aby wyeliminować potknięcia widoczne choćby na stronie 15 dysertacji, gdzie Autorka pisze: „Dane pierwotne pochodzą z badań ankietowych przeprowadzonych z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu (...)”. Badania ankietowe, jak sama nazwa wskazuje przeprowadzane są za pomocą metody ankietowej, przy pomocy narzędzia jakim jest kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz wywiadu jest narzędziem w metodzie wywiadu. Z lektury pracy wynika, że Doktorantka przeprowadziła badania bezpośrednio, metodą wywiadu, techniką wywiadu bezpośredniego (osobistego, kwestionariuszowego, PAPI) przy pomocy narzędzia jakim był kwestionariusz wywiadu¹. Patrząc z kolei na przedstawione w załącznikach narzędzia badawcze, zwłaszcza z drugiego etapu można poczuć się dezorientowanym (załącznik nr 6 i nr 7). Cele pracy i hipotezy postawione są prawidłowo. Brakuje mi jednak bezpośredniego przełożenia celów na hipotezy, zwłaszcza celu głównego, któremu nie odpowiada bezpośrednio żadna z czterech hipotez, nie została także postawiona hipoteza główna. Doktorantka powinna także cały czas pamiętać o zastosowanych sposobach doboru prób badawczych, co przekłada się na jakość uzyskanego materiału empirycznego i możliwość wnioskowania z przeprowadzonych analiz statystycznych i ekonometrycznych, w których Autorka wykazała dużą biegłość. Korzystając z praw przysługujących recenzentowi, prosiłbym Doktorantkę o wyjaśnienie na czym polega „metoda losowania celowo-warstwowego” (etap pierwszy badań, s.17) i czy uzyskana w ten sposób próba ma charakter losowy czy nielosowy? Z jakimi błędami musi liczyć się badacz analizując dane z tak pobranej próby? Świadomość popełnianego błędu pomiaru na jaki godzi się badacz jest w tym przypadku na tyle ważna, że dobór do próby w drugim etapie był celowy (s.26), a więc nielosowy.

W rozdziale drugim Doktorantka szeroko przedstawia gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji. Opisuje w nim genezę pojęcia „gospodarstwo domowe”, klasyfikuje gospodarstwa według licznych kryteriów opisywanych w literaturze przedmiotu. Charakteryzuje również czynniki determinujące potrzeby i zachowania konsumpcyjne gospodarstw do-

¹ Zob. m.in. *Badania rynku. Metody, zastosowania*. Red. Z. Kędzior, PWE, Warszawa 2005, s. 85-91.

mowych. Rozdział drugi pracy uznać należy za dobrze przygotowaną podbudowę teoretyczną rozważań poczynionych w kolejnych częściach dysertacji. Myślę, że oczekiwanym przez odbiorców pracy uzupełnieniem podjętych w tej części rozprawy rozważań, byłoby omówienie specyfiki głównego podmiotu prowadzonych przez Autorkę badań, a więc wiejskich gospodarstw domowych, różnic między wiejskimi a miejskimi gospodarstwami domowymi, a także relacji, powiązań między wiejskimi gospodarstwami domowymi a gospodarstwami rolnymi.

Rozdział trzeci rozprawy poświęcony został teorii konsumpcji i jej miejscu w naukach ekonomicznych. Doktorantka omawiając rodzaje i formy konsumpcji płynnie przeszła do samozaopatrzenia żywnościowego. Dokonując analizy treści zawartych w literaturze przedmiotu ukazała zjawisko samozaopatrzenia jako formę konsumpcji naturalnej oraz element koncepcji zrównoważonego rozwoju i trendów konsumenckich. W rozdziale tym mgr Paulina Trębska dokonała również analizy i oceny ekonomicznego, społecznego i środowiskowego wpływu samozaopatrzenia żywnościowego na funkcjonowanie gospodarki. Przyjęte w tej części pracy rozstrzygnięcia są trafne i dowodzą dobrej orientacji Autorki w omawianych zagadnieniach. Warto zwrócić uwagę także na fakt, że Doktorantka dokonała nie tylko zrzecznej kompilacji wielu pozycji źródłowych, przedstawiając w skondensowanej, syntetycznej formie poglądy i stanowiska innych autorów, lecz dokonała również ich krytycznej analizy.

Rozdział czwarty pracy, „Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w badanych wiejskich gospodarstwach domowych”, otwiera drugą, badawczą część dysertacji. To objętościowo największy, liczący 53 strony, rozdział dysertacji. Prezentację oraz analizę wyników badań bezpośrednich Doktorantki (etap I) poprzedza podrozdział dotyczący charakterystyki badanych zbiorowości rodzin i gospodarstw domowych. Nie do końca jasne jest dla mnie rozumienie przez Autorkę pojęć „rodzina” i „gospodarstwo domowe”. Czyżby Autorka uznawała te pojęcia za tożsame? Proszę zatem o wyjaśnienie relacji tych pojęć, jak również pojęcia „rodzinne gospodarstwo domowe”. W części analitycznej rozdziału Doktorantka przedstawiła klasyfikację wiejskich gospodarstw domowych według kryterium korzystania z samozaopatrzenia żywnościowego i powiązań gospodarstwa z rolnictwem. W wyniku przeprowadzonej typologizacji Doktorantka podzieliła badaną zbiorowość wiejskich gospodarstw domowych na sześć grup – typów gospodarstw, które zestawiała w tabeli 50, na stronie 152. Czytając ten fragment pracy nie do końca jasnym dla mnie jest na jakiej podstawie powstał rysunek klasyfikujący badane gospodarstwa (rys. 35, s.140)? Nie mówiąc już o tym, że rysu-

nek nigdzie w tekście pracy nie jest powoływany². Niemniej jednak ten fragment pracy uznać należy za najbardziej wartościowy. Obliczenia zostały rzetelnie udokumentowane, a uzyskane wyniki czytelnie przedstawione i szczegółowo zinterpretowane. Doktorantka posłużyła się w swych dociekaniach analizą wariancji (ANOVA), testem Kruskala-Wallisa oraz testem χ^2 . Ponadto, w celu określenia wielkości wpływu czynników objaśniających poziom samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych Autorka zastosowała model logitowy.

Ostatni, piąty rozdział rozprawy, zawiera omówienie głównych rezultatów badań przeprowadzonych przez mgr Paulinę Trębską w drugim etapie. Rozdział rozpoczyna charakterystyka metod pomiaru samozaopatrzenia żywnościowego, a także opis skali tego zjawiska w Polsce. W kolejnych podrozdziałach Autorka zaprezentowała wyniki badań dotyczące oceny zjawiska samozaopatrzenia żywnościowego w badanych wiejskich gospodarstwach domowych. Dokonane przez Autorkę ustalenia oraz sformułowane wnioski w tej części pracy ocenić należy dość wysoko. Dostarczają one wiedzę tak o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym.

Uzyskane przez Doktorantkę wyniki dostarczyły interesującego materiału analitycznego, pozwalając osiągnąć postawione w rozdziale pierwszym rozprawy cele (s. 14) oraz ustosunkować się do postawionych hipotez (s. 15). Magister Paulina Trębska w swej pracy odnosi się do uzyskanych rezultatów, wykazując sprawność analityczną i interpretacyjną oraz umiejętność formułowania uogólniających konkluzji. Jeszcze raz trzeba docenić zakres przeprowadzonych analiz, które daleko wychodzą poza informacje uzyskane w wyniku zastosowania prostych metod analizy danych.

Zwinięciem rozważań prowadzonych na kartach rozprawy jest jej podsumowanie. Autorka przedstawiła w nim główne wnioski, wynikające z przeprowadzonych studiów literaturowych i analiz wyników własnych badań empirycznych w tym zwłaszcza weryfikację przyjętych hipotez badawczych. W przedstawionym podsumowaniu brakuje jednak implikacji praktycznych uzyskanych rezultatów, jak i propozycji dalszych badań w podjętym obszarze. Dobrze byłoby także wykazać się świadomością ograniczeń przedstawianej pracy.

² Zwracam tu Doktorantce uwagę, że jeśli w treści pracy naukowej rysunek lub tabela nie jest powołana (a dotyczy to tabel i rysunków zamieszczonych między stronami 126 i 154), to znaczy że są one zbędne. Rysunki i tabele, jeśli już o tym mowa, nie są także powoływane w rozdziale piątym.

Konkluzje końcowe

Rozprawa doktorska magister Pauliny Trębskiej pt. „Determinanty samozaopatrzenia żywnościowego w wiejskich gospodarstwach domowych” jest udanym rozwiązaniem problemu naukowego przedstawionego w rozdziale pierwszym rozprawy. Autorka zrealizowała cele pracy i zweryfikowała postawione hipotezy. Praca wnosi do poruszanej problematyki nowe i interesujące treści. Recenzowana dysertacja jest przykładem oryginalnego, autorskiego opracowania napisanego na dobrym poziomie naukowym, ułożonego w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Konkludując, stwierdzam, że praca spełnia wymogi Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.) oraz Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 03 października 2014 r. w sprawie szczegółowego trybu przeprowadzenia czynności w przewodach doktorskich i habilitacyjnych oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora, w związku z tym wnoszę o jej przyjęcie przez Radę Dyscypliny Ekonomii i Finansów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz dopuszczenie do publicznej obrony.

Katowice, dnia 19.11.2019 r.